

Rig Veda ve Avesta Tanrı Panteonundaki Benzerlikler

Hayreddin Kızıl

Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
hkhayreddin@gmail.com

Öz

Ariler, M.Ö. 2000'lerde ilk yerleşim yerlerini terk ederek dünyanın farklı yerlerine göç ettiler. Bu göçler sonucu, Asya'da Hint ve İran Arileri olmak üzere iki kola ayrıldılar. Ariler, iki farklı topluluğa ayrılmış olmalarına rağmen aralarındaki dini benzerlikler tam olarak kaybolmadı. Bu çalışmada Hint ve İran Arilerinden günümüze kalmış iki kutsal metin olan Rigveda ve Avesta tanrı panteonundaki benzerlikler incelendi. Her iki dini metinde antik Arilere dair yerler bulunması nedeniyle Ari göçleri de incelendi. Makalede, Avesta ve Rigveda'dan ve bu iki eser hakkında yapılan çalışmalardan istifade edildi.

Anahtar Kelimeler: Avesta, Rigveda, Ahuramazda, Varuna, Mitra

Similarities between Rigveda and Avesta on God Panteon

Arians left their homelands and immigrated to various parts in the world in B.C. 2000s. As a result, they were divided into Indian and Iranian Arians in Asia. Although they were separated into two different societies, religious similarities between them were not lost entirely. In this study, we shall study similarities between Rigveda and Avesta god panteon, the two Holy Scriptures, which remained from Indian and Iranian Arians until today. Since there are parts about ancient Arians in both Holy Scriptures, Arian immigrations were also investigated. In the article we have benefitted from Avesta and Rigveda as well as from the studies that have been carried out on them.

Key Words: Avesta, Rigveda, Ahuramazda, Varuna, Mitra

Atıf

Hayreddin Kızıl, Rig Veda ve Avesta Tanrı Panteonundaki Benzerlikler, Marife, Bahar 2013, ss. 29-52

Giriş

Karşılaştırmalı çalışmalar, Dünyanın farklı yerlerinde benzer inançların ve mitosların olduğunu göstermiştir. Benzer inançların ve mitosların bu şekilde farklı bölgelerde görülmesi hakkında birçok teori üretilmiştir.¹ Bu teorilerden biri bu tür kültürel yayılmaların göçlerle gerçekleşmiş olmasıdır. Bilindiği gibi insanlık tarihinin her döneminde göç olgusuna rastlanmaktadır.

Benzer inançların görüldüğü yerler arasında Antik Arilerin göç ettikleri İran ve Hindistan da mevcuttur. Bunun nedeni, Ariler'in, asırlarca bir arada yaşadıkdan sonra M.Ö. 2000'lerde yaşadıkları yerleri terk ederek İran ve Hindistan'a göç etmiş ve bu iki coğrafyaya yayılmış olmalarıdır. Buralara eski inançlarını da taşımış, bunun yanında yerleştikleri bölgenin inançlarından da etkilenmişlerdir. Buna rağmen her iki kültürdeki benzerlikler kaybolmamıştır. Bunun en güzel örneği her iki bölgede (İran ve Hindistan) farklı dönemlerde ortaya çıkmış olan Avesta ve Rigveda metinlerindeki tanrı isimleridir.

Her iki kültüre ait tanrı panteonlarındaki benzerliklerin incelendiği bu makale hazırlanırken Rigveda ve Avesta ile bu iki kitap hakkında hazırlanmış eserlerden istifade edildi. Makale hazırlanırken Rigveda için <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> sitesinde yayınlanmakta olan Ralph T. H. Griffith'e ait Rigveda'nın İngilizce çevirisi ile Max Müller'in Hint dinleri ile ilgili çalışmaları incelendi. Griffith'in Rigveda çevirisinin yayınlandığı internet sitesinde, her ilahinin adresi ayrı ayrı olarak verilmiş olduğu için her ilahinin internet adresi ile erişim tarihi verilmiştir. Bunların yanında Rigveda metinlerinden bazı bölümlerin Türkçe çevirilerinin de bulunduğu İnkılab yayınları arasında çıkmış olan Asya Dinleri adlı eserden de istifade edildi. İsmail Raci Faruki, P.T. Raju, Ningsit Chan ve Joseph M. Kitagawa'nın ortak çalışması olan eserin Hint Dinleri bölümü P.T. Raju tarafından hazırlanmıştır.

Avesta için ise Darmesteter ve Mills'in çevirileri ile Martin Haug'un çalışmaları incelendi. Zaman zaman <http://www.iranicaonline.org/> sitesinde yayınlanmakta olan alanında uzman kişilerce hazırlanmış Encyclopedia Iranica'nın bazı maddelerinden de istifade edildi.

Konunun ilk bölümünde Ariler ve göçleri, daha sonraki bölümlerde ise Rigveda ve Avesta tanıtıldıktan sonra her iki kitaptaki benzer tanrı adları incelenmiştir. Son olarak Tanrı panteonunun bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan bazı toplumsal benzerlikler de karşılaştırılmıştır.

1. Ari Tabiri ve Hint-İran Arileri

"Airya/Arya" sözcüğü "soylu" anlamına gelmekte olup,² hem Rigveda'da hem de Avesta'da "asil doğan, saygıdeğer, görkemli, azametli, özgür soylu ve misafirperver" anlamlarında kullanılmıştır.³

¹ Teoriler için bk. Borgeaud, *Karşılaşma Karşılaştırma*, s. 29-30.

² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 240.

³ Tıgılı, *Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi*, s. 16.

Bu sözcük, hem Rigveda'da⁴ hem de Avesta'da⁵ birçok yerde kullanılmıştır. Bu sözcüğün kullanımına Darius döneminde (M.Ö. 549–485) de rastlanmaktadır. Antik İran'dan kalma bir yazıtta Kral Darius kendisini "bir Pers, Ari ırkından bir Aryan" olarak tanımlamıştır.⁶ Bu sözcüğü Buda da kullanmış, M.Ö. VI. yüzyılda kurduğu sistemini "Ari Hakikatler" olarak isimlendirmiştir.⁷

Kişinin bir topluma üyeliğini ifade etme anlamında Hindistan'da yaygın olarak kullanılan⁸ "Ari" sözcüğü etnik bir sıfat olarak ise Hint ve İranlıların ortak atalarını, henüz Hint ve İran kolu olarak ikiye ayrılmadan önce bir arada yaşayan topluluğu ifade etmek için kullanılır. Ne Hintliler ne İranlılar ne de diğer toplumların var olduğu bu dönemde⁹ "Ari" adı verilen bu ilk toplum, Avesta'ya göre, Ahura Mazda'nın yarattığı ilk ülke olan *Airyanem Vaêgô-Arilerin Yurdu*'nda¹⁰ yaşıyordu.

Tek bir kökenden çoğalarak farklı yerlere dağılmış bu toplulukları Ari ismi altında toplamanın nedeni, ana topluluğun göç etmeden önce asırlarca aynı yerde yaşamış olmaları ve bunun sonucu olarak aynı dil, adet, gelenek ve göreneklere sahip olmalarıdır.¹¹ Daha sonra bu ırkın Hint ve İran kolunu oluşturacak gruplar ana gövdeden ayrılıp asırlarca bir arada yaşadıkdan sonra İran ve Hindistan'a göç ettiler.¹² Bu iki yerden İran isminin *Aria* kökünden gelmiş olduğu kabul edilmektedir. Buna göre, Arilerin ülkesi anlamına gelen "*airyanam*" kelimesi, *eran'a*, oradan da İran'a dönüşmüştür.¹³ Bu ad, Arapça tarih ve coğrafya kaynaklarında İran diyarı anlamında *iran şahr* şeklinde görülmektedir.¹⁴

İran ve Hindistan gibi iki farklı coğrafyaya gitmiş olmalarına rağmen birçok özelliğin yanında bu toplulukların konuştukları diller arasındaki benzerlik de kaybolmamıştır. Avesta dili ile Sanskritçe arasındaki aşırı benzerlik Ari filolojisi ile uğraşan herkes tarafından ifade edilmiştir. Bu iki dilin en eski metinleri olan Avesta ve Rigvedalar'da kullanılan dil diğer eski Hint Avrupa dillerinden daha çok birbirine yakınlık göstermektedir.¹⁵ Bu iki dil arasındaki farklılıkların bir orijinal dilin iki "lehçe"si arasında bulunanlardan çok olmadığı belirtilmiş¹⁶ hatta Veda (a-veda/ a-â-vedha) ve Avesta (a-vistas) isimlerinin de birbirine yakın kelimelerden türemiş olabileceği ifade edilmiştir.¹⁷

⁴ Rigveda'da geçtiği bazı yerler için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> sitesinde yayınlanmakta olan Ralph Thomas Hotchkin Griffith'e ait Rigveda'nın İngilizce çevirisi, Hymn, LI, 8; Hymn, LIX, 2; Hymn, LXXII, 3; Hymn, XCVI, 3 vb. Ayrıca bk. Raju, *Asya Dinleri*, s. 48, 50.

⁵ Avesta'da geçtiği bir yer için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, IV, Avesta Vendidad, 1/3, s. 5.

⁶ Bailey, <http://www.iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet> erişim 28/02/2012. Ayrıca bk. Mills, *Our Own Religion in Ancient Persia*, s. 143.

⁷ Raju, *Asya Dinleri*, s. 24. Ayrıntılı bilgi ve Budist metinlerden derlemeler için bk. *age*, s. 161–162.

⁸ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 147.

⁹ Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 37.

¹⁰ Darmesteter, *The Sacred Books*, IV, Avesta Vendidad 1/3, s. 5.

¹¹ Benzerliğin Hint, İran ve Avrupa kolunu oluşturan ilk toplumun, Hint-Avrupalıların, uzun süre birlikte yaşadığı dönemlerden kalmış olduğu konusunda bk. Skjærvø, *Introduction To Zoroastrianism*, s. 3.

¹² Masani, *The Religion of The Good Life*, s. 30

¹³ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 47.

¹⁴ Kramers, "İran", *IA*, V, 1013.

¹⁵ Örnekler için bk. <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, erişim 13/02/2012.

¹⁶ Taraporewala, *Zerdüşt'ün Gathaları*, s. 16.

¹⁷ Avesta ve Veda isimlerinin karşılaştırıldığı yer için bk. Mills, *Our Own Religion in Ancient Persia*, s. 82. Her iki kültürdeki benzerlikler için bk. *age*, s. 67–97.

1.1. Arilerin Anavatanı ve Oradan İnan ve Hindistan'a Göçleri

Avesta'da Arilerin ilk yurdu Ahura Mazda tarafından yaratılan ilk ülke olarak belirtilmekte ve "Âiryānem Vāēgô-Arilerin Yurdu" şeklinde¹⁸ isimlendirilmektedir. Fakat buranın neresi olduğu belirtilmemiştir. Geleneksel İnan kaynaklarında, Arilerin ana yurdu kar ve buzun kaplayıp tahrip ettiği uzak bir kuzey bölgesi olarak tarif edilmiştir.¹⁹

Arilerin anayurdu konusu, 1786'da Hindistan Yüksek Mahkemesi yargıcı William Jones, Sanskrit dili ile Hint-Ari, Yunan, Latin, Germen ve Kelt dilleri arasındaki yakın ilişkiyi ortaya çıkarması sonucunda, bilim adamlarının gündemine oturmuştur. William Jones'un bu keşfinden sonra, Hint Avrupa dil ailesi hakkında karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları başlamış, bu çalışmalar Arilerin anayurdu hakkında kaynakların artmasına katkıda bulunmuştur.²⁰ O tarihten yakın zamana kadar yapılan araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Fakat Güney Rusya ve Orta Asya'da yapılan kazılar, Avrasya steplerinin, Hint Avrupalıların anayurdu olduğu konusunda araştırmacıları ikna etmiştir.²¹

Eliade, konu hakkında şunları kaydetmiştir: "Yüzyıl aşkın bir süredir, bilginler Hint-Avrupalıların anavatanını belirlemeye, ön tarihlerini çözmeye ve göç aşamalarını aydınlatmaya uğraşılıyor. Anavatan Avrupa'nın kuzeyinde ve ortasında, Rusya bozkırlarında, Orta Asya'da, Anadolu'da ve daha birçok yerde arandı. Bugün, Karadeniz'in kuzeyinde, Karpatlar ile Kafkasya arasında kalan bölgelerin Hint-Avrupalıların anavatanı olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır."²²

Arilerin, ilk dönemlerinde geniş bir alanda münferit kabileler halinde yaşadıklarını ifade eden, Campbell, ilk bölünmede Dinyeper ve Tuna arasında kalan bölgelerde yaşayan kabilelerin Yunan, İtalyan, Keltik, Germen Avrupa halklarından oluşan Batı kolunu oluşturduğunu, Kuzey Kafkasya ile Aral Gölü civarında yerleşen kabilelerin ise çeşitli Balto-Slavik kabileler ve ilk İranlılar ile Hindistan ve Pakistan'ı işgal edecek ilk Ari kabileleri oluşturduğunu belirtmektedir.²³

Bu kabileler, M.Ö. 3000'lerde, Orta Asya'nın içlerine doğru yayıldı ve bugünkü Kazakistan'a, Hint-İnan halkının geçmişi olarak kabul edilen yere yerleştiler. Arilerin göçleri tek bir seferde, tek bir vakitte ve belli bir yöne doğru gerçekleşmemiştir. Gruplar halinde ve farklı zamanlarda belli bir gövdeden veya gruptan

¹⁸ Bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, IV; Avesta Vendidad 1/3, s. 5

¹⁹ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 15. Bu ülkede bir günün bir yıl kadar uzun olduğu ifade edilmiştir. Bk. Masani, *The Religion of The Good Life*, s. 30.

²⁰ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 53-54; Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 15.

²¹ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 54.

²² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 233; Mallory, *Hint Avrupalıların İnzinde*, adlı kitabının 168-211 arasındaki sayfalar boyunca Hint Avrupalıların anayurdu olabileceği söylenen yerler üzerinde durmaktadır. Buna göre Karadeniz ve Aral denizi arasında uzanan alan s. 179; Hazar'ın doğusunu kapsayan Ortadoğu Avrupa s. 183-186; Çatalhöyük'ten Çayönü'ne uzanan ve Doğu Anadolu'yu da içine alan yer s. 202-206; Türkiye'nin doğusu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İnan arası s. 206. Bu kadar fazla görüşün olmasının nedeni Arilerin asırlarca yarı göçebe bir hayat sürmüş olmaları ve göçlerin tek bir seferde gerçekleşmemiş olmasıdır.

²³ Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 175.

ayrılarak gerçekleşmiştir. Fakat Hint-İran kolu arasındaki ayrılış M.Ö. 2000'lerde gerçekleşmiştir.²⁴

Taraporewala, Hint ve İran Arilerinin uzun yıllar birlikte yaşadktan sonra iki ana kol halinde beraberce güneye indiklerini, kuşaklar boyu dolanmalarının ardından Büyük Pamir Platosu olarak bilinen yüksek dağlık bölgenin yanına vardıklarını, buradan güneye, batıya ve doğuya doğru vadiler boyunca inerek dağıldıklarını belirtmiştir.²⁵ İran'ı Hindistan'dan önce kuşatan²⁶ Ariler, İran'dan öteye Mezopotamya ve Anadolu'ya ulaştılar ve buralarda değişik devletler kurdular.

Ali Şeriatî, İran'a yapılan göç dalgasında Arilerin, Medler, Parslar/Persler ve Partlar olmak üzere üçe ayrıldığını ifade etmiş, Medlerin, Kuzeybatı'ya, Perslerin, merkeze ve güneye, Partların, Horasan'a yerleştiklerini belirtmiştir.²⁷ Bunların Hint kolunu oluşturacak kabileler, Afganistan'ın dağ geçitlerinden Hindistan'ın Kuzeybatı ovalarına inerek Pencap'a girdiler.²⁸ Bu topluluğun Hint-Avrupa dillerini konuşması Hindistan'a geliş tarihlerini tespit etmeye yardım etmektedir.²⁹

Nüfus artışı, macera tutkusu, dini düşünce ve uygulamalar hakkındaki tartışmalar ve benzeri nedenlerle göç eden³⁰ bu kabileler, Anadolu, İran ve Hindistan gibi gittikleri yerlerde yerli halkla savaflara girdiler. Tarih sahnesine korkunç yıkımlarla çıkan bu topluluklar, M.Ö. 2300-1900 arasında Yunanistan, Küçük Asya ve Mezopotamya'da çok sayıda kentleri yağmaladı ve yaktı. Bu belirgin süreç -göç, yeni toprakların ele geçirilmesi, yerli halka önce boyun eğdirilmesi, sonra da asimilasyonu- ancak M.Ö. XIX. yüzyılda son buldu.³¹ Ali Şeriatî'ye göre bu nedenle İran'ın bazı güney ve güneybatı lehçelerinde Ari ve Aryaî kelimesi kan döken, haşin, vahşi, insan öldüren ve katil anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, Arilerin İran yerlilerine saldırmaları döneminden kalmıştır ve o dönemin hatırasıdır.³²

Göçler, kan ve yıkım dışında dini değişikliklere de neden olmuştur. Campbell, Ari dinlerin göç ettikleri yerlerde hakim olduklarını, Arilerin İndoaryan savaş arabaları, sığır çobanları, tanrı panteonu (İndra, Varuna, Mitra, Vayu, Agni ve ötekiler) ve Veda şarkıcıları ile Hindistan'a yerleştiklerini belirtmiştir.³³ Fakat zamanla kendi dinleri de değişim göstermiş, Ari olmayanların bazı tanrıları, biçim ve fonksiyonların benzerliği nedeniyle Arilerin, kimi tanrılarıyla aynıyet kazanmıştır. Ama yine de Vedik tanrılar, Ari olmayanların tanrılarından daha yüksek bir mevkiyi işgal etmiştir.³⁴

Göçler sonucu birbirinden ayrılmış olan Ariler, yerleştikleri bölgelerde yerli halkla kaynaşmış, inançları ve dilleri birbirinden uzaklaşmaya başlamış olmasına

²⁴ Schmitt, <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, erişim 08/02/2012; Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 54-57.

²⁵ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 15-16.

²⁶ Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 98.

²⁷ Şeriatî, *Dinler Tarihi*, s. 447.

²⁸ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 33; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 241; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, s. 8-11

²⁹ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 57.

³⁰ Dhalla, *History of Zoroastrianism*, s. 8

³¹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 233.

³² Şeriatî, *Dinler Tarihi*, s. 204.

³³ Campbell, *Batı Mitolojisi*, s. 141.

³⁴ Raju, *Asya Dinleri*, s. 26.

rağmen benzerlikler tamamen ortadan kalkmamıştır. İki Ari halkın arasındaki söz konusu benzerliği, Zerdüş'tün İran'da yaptığı yenilikler ve değişiklikler de tamamen kaybettirmemiştir. Bu iki topluluğun sosyal, kültürel ve dini benzerlikleri, dillerine³⁵ ve dini metinlerine yansımıştır. Bu benzerlikleri tespit etmede en önemli iki kaynak ise *Rigveda* ve *Avesta*'dır.

Bu iki kaynaktan *Rigveda*'lar, Arilerin erken dönemleri ile Hindistan'a girdikleri ilk dönemler hakkında çok önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.³⁶ Aynı şekilde *Rigveda* gibi eski bir kitap olan *Avesta* da eski Ari inancın işaretlerini günümüze ulaştıran yazılı kaynaklardan sayılmıştır.³⁷ Hatta *Avesta*'nın en eski bölümü olan *Gathalar*'dan istifade edilerek, Ariler hakkında, hatta Ari ırkının henüz iki kola ayrılmadığı zaman öncesine, gidilebileceği ifade edilmektedir.³⁸

Bu özellikleri nedeniyle *Rigveda* ve *Avesta*'yı karşılaştırarak okumak, Antik İran ve Antik Hindistan'daki ortak dini durum, inançlar ve pratikleri ayırmaya yardım edecektir. Taraporewala, Arilerin ilk inancıyla ilgili fikir edinmek için, her iki kitabın karşılıklı okunmasını, *Avesta* ve *Veda*'nın menkıbe ve mitlerini özenle bir araya getirmek gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Hem İran, hem de Hindistan'da sonradan ortaya çıkan dini gelişmeler ayıklanarak, antik Ari inancının bazı parçalarını yeniden ortaya çıkarmak mümkündür. Bu parçalar, ritüeller, panteon, mit ve kahramanlık hikâyeleri, ölüm ve sonrası ile ilgili görüşler gibi, tek bir parçanın ifade edemeyeceği birçok farklı yönü olan dini bir sistem ile ilgilidir.⁴⁰ Bu nedenle her iki kültürde ortak olan bazı isimler ve diğer benzerlikler kimi araştırmacıları "Antik dini ortaya çıkarma" düşüncesine götürmüştür. Araştırmalar sonucu her iki kültürde tespit edilen iyi ve kötü tanrıların, mitolojik kahramanların isimleri hatta toplumsal sınıflarının da benzerlik göstermesi Ari mitolojilerinin ortak bir kaynaktan doğduğu sonucuna götürmüştür.⁴¹

2. *Rigveda* ve *Avesta*

Bu iki metinden *Rigveda*, Hinduizmin en temel kutsal metinlerini oluşturan Vedaların ilk bölümüdür. "Veda", (vid) Sanskrit dilinden tam bir çeviri ile "kutsal bilgi" anlamına gelir.⁴² Geleneksel Hindu inancına göre Vedalar, dumanın ateşten çıkmasına benzer biçimde *Brahma*'dan bir nefes şeklinde sudur etmiştir. Öncelikle azizlere ilham edilen bu düşünceler, uzun yıllar sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir.⁴³ Asılları Sanskritçe olan bu metinlerin ne zaman kompoze edildikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, genelde 1500-1000 yılları arasında kaleme alındıkları düşünülür.⁴⁴

³⁵ R. Schmitt, <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans> erişim 08/02/2012.

³⁶ Zenaïdi, *Media, Babylon, Persia*, s. 38

³⁷ Stausberg, "On the State and Prospects of the Study of Zoroastrianism" *Numen* 55 (2008), s. 563.

³⁸ Rawlinson, *Medya Krallığı*, s. 88.

³⁹ Bk. Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 16.

⁴⁰ <http://www.iranicaonline.org/articles/indo-iranian-religion> erişim 28/02/2012.

⁴¹ Müller, *Contributions*, II, s. 451-452.

⁴² Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 187

⁴³ Yitik-Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine", *Milel ve Nihal*, yıl. 2011, S. 8/1, s. 227.

⁴⁴ Yitik-Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine", *Milel ve Nihal*, yıl. 2011, S. 8/1, s. 228.

Vedalar'ın sayısı dörttür: Rigveda, Yacur-veda, Sâma-veda ve Atharva-veda. Bunların en eskisi, Hinduların en eski kutsal kitabı olarak kabul edilen⁴⁵ ve dünyanın en eski dini metinlerinden sayılan Rigveda,⁴⁶ Ari dininin en eski biçimi, mitolojisi, inançları ve günlük yaşamları hakkında bilgi vermektedir.⁴⁷ Rigveda, Hint Arilerin Hindistan'ın kuzeybatı ovalarına ilk göçlerini, Ganj vadisi topraklarını islah etmelerini ve M.Ö. VI. yüzyılda ilk küçük krallıklarını kurmalarına kadar geçen süredeki yerleşim ve kültürel evrimlerinin çeşitli aşamalarındaki gelişim süreçlerini de yansıtmaktadır.⁴⁸ Arilerin yerli halkla savaşları, mücadeleleri, Hindistan'a yayılması ve yerleşmeye başlamasının da anlatıldığı⁴⁹ Rigveda'da, yerli halkın surlarla örülü şehirlerde kaldıkları belirtilmekte, Arilerin inandığı baş tanrısı İndra bu surların yıkıcısı olarak (*purandara*) övülmektedir.⁵⁰

Rigveda'nın bu kadar farklı döneme ait olayları içermesinin nedeni asırlarca sözlü olarak aktarılmış olmasıdır.⁵¹ Yazıya geçirilmeden önce yüzlerce yıl sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı için, Rigveda'nın yazıldığı tarihi kesin olarak tespit etmek çok zordur. Buna Eski Hintlilerin, kutsal metinlerine, onları tarihlen-dirmeye olanak sağlayacak tarihsel olaylara ilişkin gönderme katma gereği duymamaları eklenince daha da zorlaşmaktadır. Tarihlenebilir gerceğin bulunduğu nadir örneklerde bile, yapıtların pek çoğuna yüzyıllar içinde sık sık eklemeler yapılmıştır. Bu yüzden peş peşe gelen bölümler arasında dahi yüzlerce yıllık bir zamanın olabileceğini bilmekte fayda vardır.⁵²

Rigveda, Hint Panteonundaki tanrılara hitap eden 1028 ilahi içermektedir. Bunların 250'den fazlası İndra'ya, 200 tanesi ateş tanrısı Agni'ye, 120'si Soma'ya seslenmektedir. Bunların dışında, güneşe, rüzgâra, yağmur tanrısına, fırtına tanrılarına seslenen sayısız ilahi vardır.⁵³

Ari mitolojisinin diğer bir önemli kaynağı da Zerdüş't'e ait olduğuna inanılan Avesta'dır. Avesta, Yasna, Vispered, Yeşt/Yaşt, Hurda-i Avesta ve Vendidad adlı bölümlerden oluşmaktadır. Avesta'nın ismi, yazımında kullanılan dile de verilmiş ve tespit edilen ilk İran dili "Avesta dili" olarak literatüre geçmiştir. Avesta da, Rigveda gibi tek bir dönemde ortaya çıkmamıştır.⁵⁴ Avesta'da sadece Yasna'nın bir bölümü olan Gathalar denilen bölüm Zerdüş't'e atfedilmektedir.⁵⁵

⁴⁵ Zenaïdi, *Media, Babylon, Persia*, s. 38.

⁴⁶ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 59. Nathan Söderblom'un da Rigvedalar'ı dünyanın en eski kutsal metni olarak kabul ettiği ifade edilmektedir. Bk. Challaye, s. 51.

⁴⁷ Raju, *Asya Dinleri*, s. 46. Rigvedalar arasında Agni, Varuna, İndra, Rudra, Şiva, Su Tanrısı, Rüzgar Tanrısı, Şafak Tanrısı vb. tanrılara yapılan övgüler vardır. Bunlar için bk. Raju, *Asya Dinleri*, s. 46-75.

⁴⁸ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 58.

⁴⁹ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 61-65. Ayrıca bk. Raju, *Asya Dinleri*, s. 49-51.

⁵⁰ İlgili Rigveda bölümü için bk. Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 60.

⁵¹ Müller, *Lectures*, s. 153-158.

⁵² O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 14-16. Hint Arilerin Hindistan'a geliş tarihlerini M.Ö. 1500-1350 yılları arası olarak vermiştir.

⁵³ Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 176.

⁵⁴ Avesta'nın Zerdüş'ten sonra toplandığı ifade edilmektedir. Buna göre Eşkani Hükümdarlarından I. Belâş, (M.S. 52-78) değişik yerlerde bulunan Avesta metinlerini bir araya toplatma girişiminde bulunmuştur. Ancak başarılı olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bk. Yıldırım, *İran Edebiyatı*, s. 297.

⁵⁵ Bk. Avesta ve bölümleri için bk. Azizi, *Zerdüş'tiliğin Kutsal Kitabı Avesta Üzerine*, s. 32-62

Avesta ilahileri, Vedalara çok benzeyen bir yapıya sahiptir. Bu yüzden kimi dilbilimcileri, Zerdüş'tün M.Ö. 600 yılı dolaylarında yaşadığı yolundaki geleneksel kabulü reddetmekte 500 yıl ya da daha eski bir tarih önermektedir.⁵⁶ Avesta'nın en eski bölümü olan Gathalar, özünde dini ilahilerden oluşmaktadır ve Avesta'nın sonraki bölümleri ya da Rig Veda gibi etnografik bir çıkarsama için zengin bir kaynak sayılmasına rağmen bu ilahilerin içeriğinden Gathaların, tarımla birlikte hayvancılık da yapıldığı, özellikle de sığır yetiştiriciliği yapıldığı kırsal bir döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki Avesta ilahilerinde kalelerden, sulama kanallarından söz edilmektedir. İlahilerden anlaşıldığına göre, siyasal yapı, aile, köy ve kabileyle veya mahalle ve kırsal sınırlıdır.⁵⁷

3. Tanrı Panteonu

Hint Avrupalıların ilk dönemlerinde kullandıkları dilin ve sözcüklerin incelenmesinden onların tarımla uğraştıkları, sığır (aynı zamanda domuz ve büyük olasılıkla koyun) yetiştirdikleri ve yabani ya da evcilleştirilmiş atı bildikleri ve yarı göçebe bir topluluk oldukları anlaşılmaktadır. Hayvancılığın ağır bastığı bu dönemde çobanlık, göçebelik, ataerkil aile yapısı, talan baskınlarına düşkünlük ve savaşlara yönelik askeri örgütlenme Hint-Avrupalıların ayırt edici çizgileri olmuştur.⁵⁸ Bu özellikleri nedeniyle Arilerin inancında, yaşam şartları ve yaşadıkları tabii ortamın sonucu olarak "tabiat"ın önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁹

Ariler, tabiat olaylarını kişileştiren, tabiat olaylarına tanrısal güçler yükleyen bir inanca mensuptular. Bu nedenle belli bir güçleri olduğuna inanılan, ateş, su, toprak, yıldırım, gökyüzü ve hava, güneş, ay ve yıldızların belirli güçler/tanrılar tarafından yönlendirildiğini esas alan bir inanç sistemini benimsemişlerdi.⁶⁰ Tabiatın faydalı yönleri olarak telakki edilen "gökyüzü, ışık, yıldırımın ortaya çıkan ateş, güneş, rüzgâr, su, toprak hayat veren gök gürültülü sağanak" gibi tabii olaylar iyi tanrılar tarafından yönlendirilmekteydi. Bunlar olmadığı durumlarda ise kötü güçlerin neden olduğuna inanılan karanlık, kuraklık vb zararlı tabii olaylar ortaya çıkmaktaydı. Tabiatın zararlı yönlerinden kurtulmak için "Işığın karanlığı yok etmesi, rüzgârın ve yağmurun kuraklığı gidermesi için" tanrılara övgüleri, şükürleri ve duaları içeren sade ve basit bir inanç sistemi geliştirmişlerdi.⁶¹

Bu sistem içerisinde ateş tanrısı, rüzgâr tanrısı, ölüm tanrısı, şafak tanrısı, dünyayı kaplayan suların tanrısı, bulutların tanrısı gibi tanrılara inanılmasının yanında bunların hepsinden yüce olduğuna inanılan bir tanrı düşüncesi de vardı. Bu "büyük Tanrı" düşüncesi sonraki dönemlerde de hem Hindistan'da hem de İran'da devam etmiştir. Bu bağlamda Rigveda'da hem Varuna hem de "Ka"nın sayılan özellikleri büyük tanrı inancını çağrıştırmaktadır. Varuna'nın özellikleri büyük tanrı'yı çağrıştırmasına rağmen, "Ka" tabirinin geçtiği Rigveda'nın 10. Mandalasının 121.

⁵⁶ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 66.

⁵⁷ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 66.

⁵⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 234.

⁵⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 299-300.

⁶⁰ Dhalla, *Zoroastrian Theology*, s. 4-5; Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 39.

⁶¹ Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 39-40.

İlahisinde ismi verilmeyen büyük bir tanrının özellikleri sayılmaktadır.⁶² Bu ilahinin her kıtasının sonunda "kendisine kurbanlar sunacağımız tanrı kim?" diye sorulmakta, adetâ "Yaratıcı Kuvvetin" isimsizliğine dikkat çekilmek istenmektedir. "Kim" veya "Ne" soru zamirinin Sanskritçedeki karşılığı "Ka"dır.⁶³

Avesta'da ise büyük Tanrı, Ahura Mazda olarak isimlendirilmiştir. Avesta hakkındaki çalışmaları ve çevirisi ile bilinen Darmesteter ile kendisi de bir Mecusi olan Taraporewala, Ahura Mazda'nın "Büyük Tanrı" anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir.⁶⁴

Antik Arilerin başka bir özelliği de tapınaklarının olmamasıdır. Bu durum onların tam olarak yerleşik hayata geçmemiş olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Arilerin ilk dönemlerinde put veya tapınakların olmadığı, tüm Hint Avrupalıların en eski ayinlerinin ne tapınaklara ne de putlara dayandığı, hatta Hint Avrupalıların eski dillerinde "tapınak" anlamına gelen bir terime rastlanmadığı belirtilmiştir. Ancak kurban edilmiş hayvanların olduğu ve şiirlerin okunduğu bir yemekle, ilahların "ölümlüler" tarafından ağırlandıkları bir ziyaret olarak tasarlanmış bir "ibadet" söz konusuydu.⁶⁵ Herodot, tarih ile ilgili yazdığı kitabında İran taraflarından bahsederken onların tapınaklarının olmadığını belirtmiş, Arilerin güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgâra taptıklarını ifade etmiştir.⁶⁶ Antik Arilerin göç ettiği başka bir yer olan Hindistan'da da tapınakların olmadığı, Hindistan'daki Arilerin ilk dönemlerde mabet yapmadıkları bu yönüyle hem İranlıların hem de Hintlilerin benzerlik gösterdikleri kaydedilmiştir.⁶⁷

Yukarıda sayılan benzerliklerin dışında Antik Arilerin tanrı panteonuna ait başka tanrıların da Hint ve İran mitolojisinde görüldükleri tespit edilmiştir. Bu gelecek bölümde Hindistan ve İran'da görülen benzer tanrılar incelenecektir.

3.1. Varuna-Ahura

Varuna, Hint mitolojisinde dünya ve göğü çevreleyen suların tanrısı olarak kabul edilmektedir. Varuna'ya, Antik Arilerin tanrı panteonuna dair ilk bilgilerden birinde M.Ö. 1380 yıllarında Mitanniler ile Hititler arasında yapılmış bir barış antlaşmasında rastlanmaktadır. Bu antlaşmada Varuna ile beraber Mitra, İndra ve Nasatyas adlı tanrıların ismi de geçmektedir.⁶⁸ Anadolu'da (Boğazköy) çıkarılan

⁶² Bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> sitesinde yayınlanmakta olan Ralph Thomas Hotchkın Griffith'e ait Rigveda'nın İngilizce çevirisi, Hymn, CXXI. "Ka" aynı ilahinin Türkçe çevirisi için Raju, *Asya Dinleri*, s. 61-62.

⁶³ Bk. Kaya, *Vedaların Bilinmeyen Tanrısı Ka*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1242/14168.pdf> erişim 14/11/2012.

⁶⁴ Darmesteter, *Selected Essays*, s. 289; Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 19-20.

⁶⁵ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 149. Eliade, konu hakkında şunları ifade etmektedir: "Hit-Avrupalılar tapınak yapmıyorlardı; büyük olasılıkla tapım açık havada ve etrafı çevrili, kutsanmış bir toprak parçasında yapılıyordu. Bk. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 236.

⁶⁶ Moulton, *Early Zoroastrianism*, s. 391-392.

⁶⁷ Subhash Kak, *Vedic Elements*, s. 58.

⁶⁸ Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 56-57; Moulton, s. 5-6. İlk üç tanrı İran ve Hint mitolojilerinde ortak olarak bulunuyorsa da Nasatyaya sadece Hint mitolojisinde varlığını sürdürmüştür. Nasatyaya, *Aşvinler* olarak da bilinen at-insanlar, at-tanrılar olarak da tanımlanırlar. İkizdirler. Bunların birini veya ikisini birden tanımlamak için Nasatyaya denilmiştir. Güneşle kısırağın ikiz oğulları, Tanrıların doktorları olarak kabul edilmişlerdir. Bk. O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 300; Campbell, *Batı Mitolojisi*, s. 292; Kadir, "İslam Öncesi Hint Düşüncesi" *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 35. Nasatyaya ile ilgili Vedalar'da

→

çivi yazılı metinlerden anlaşıldığına göre Hitit Kralı Suppililiuma ve Mitanni Kralı Mattivaza arasında yapılan antlaşmada tanrılar şahit tutulmuş ve “İlani *Miitra* assiil ilani *Uruwnas* siil ilu *İndara* ilani *nasatti* ranna” şeklinde bir formül kullanılmıştır.⁶⁹ Hint ve İran mitolojileri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde Mitra, Varuna ve İndra’ya sonraki dönemlerde de tapınıldığı görülmektedir.

Varuna, Vedik panteonda büyük tanrılar arasında yer almasına rağmen Rigveda’nın ilahilerinden çok azı kendisine hitap etmektedir.⁷⁰ Hint mitolojisinde, Varuna, Mitra ve Bhaga, Vedalar’da güneşin ismi olan Aditya’dan türemişlerdir. Bu nedenle Varuna ve Mitra’ya Adityas da denmiştir.⁷¹

Varuna’nın adı *vr*, fiil kökünden “kaplamak, içermek” anlamından gelir; çünkü o evreni içerir ve sıfatı egemenliktir. Varuna’nın kainatı ve her şeyi kuşattığı, kainatın hâkimi olduğu kabul edilmiştir. Yeryüzündeki suların dünyayı çevrelediğine ve Varuna’nın bunları kontrol ettiğine inanılmıştır. Bu suların mitolojik olup dünya denizlerinde bulunan sularla pek alakasının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Varuna, sulara ateş salar, altın disk güneşi göklere uçurur, gece ve gündüzü ayarlar, onun düzeni olan “*rita*” dünyanın düzenidir. Gökte durarak, dünyaya yön verir.⁷² Varuna’nın en sevmediği davranış yalan konuşmaktır.⁷³ Bu yönüyle yalandan nefret eden ve günahkârlara hastalık, özellikle su toplanma hastalığı saçan bir Veda tanrısı olarak kabul edilmiştir.⁷⁴ Başlangıçta bir gök tanrısı olarak tapınılan Varuna, Yunan mitolojisindeki Ouranos’a (Uranüs) denk gelmekteydi.⁷⁵ Fakat sonraları bu üstün makamını yitirmiş ve okyanusların tanrısı durumuna düşmüştür.⁷⁶

Varuna’nın İran mitolojisindeki karşılığı Ahura olarak kabul edilmektedir. Darmesteter, Ormazd Yast’ın çevirinde Ahura’yı “Rab, Tanrı anlamında, Mazda’yı ise bütün bilginin sahibi olarak çevirmiştir.⁷⁷ Bu yönüyle Ahura Mazda, kelime anlamıyla “Büyük Bilginin Efendisi/Büyük Tanrı” demektir ve bu şekliyle Varuna’nın karşılığı olmaktadır.⁷⁸ Rawlinson’ın, Avesta’nın farklı yerlerinden Ahura Mazda’nın özellikleri hakkında derlediği bilgilere göre Ahura Mazda, “dünyevi ve manevi yaşamın yaratıcısı”dır; o “kutsal bedenleri”, “toprağı, suyu ve ağaçları”, “bütün iyi yaratıkları” ve “bütün iyi, gerçek şeyleri” yaratmıştır. O “iyi”, “kutsal”, “sa”, “ger-

→

geçen bir bölüm şu şekildedir: “Ben ona bölünemez Dyad (bölünemez tanrılar, yani aslen iki olan Aşvinler) diye tapıyorum. Raju, *Asya Dinleri*, s. 103. Ayrıca Aşvinlere seslenen bir ilahi için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01003.htm> erişim 14/05/2012.

⁶⁹ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 36.

⁷⁰ Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 176; Haug, *Essays*, s. 267. Varuna’ya hitap eden bir ilahi için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01025.htm> erişim 11/05/2012.

⁷¹ Daha sonraki döneme ait bir listede Adityas’ların isimleri şu şekildedir: Indra, Aryaman, Vivaşvant, Vişnu, Parjanya, Dhatri, Puşan, Amşu, ve Tvaşta. Bk. Subhash Kak, *Vedic Elements*, s. 53-54.

⁷² Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 176; Raju, *Asya Dinleri*, s. 51; Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 55-56.

⁷³ Zenaïdi, *Media, Babylon, Persia*, s. 41.

⁷⁴ O’Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 306.

⁷⁵ Müller, *Contributions*, II, 546.

⁷⁶ Raju, *Asya Dinleri*, s. 51; Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 55-56

⁷⁷ Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 27.

⁷⁸ Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 19-20; Zenaïdi, *Media, Babylon, Persia*, s. 61; Darmesteter, *Selected Essays*, s. 289.

çek”, “Kutsal Tanrı”, “en kutsalı”, “gerçeğin özü”, “bütün gerçeğin babası”, “bütün varlıkların en iyisi”, “saflığın efendisi”dir.⁷⁹

Aslında Ahura tabiri ile Varuna tabiri arasındaki benzerliğin yanında Ahura ile Asura tabirleri arasındaki zıtlık üzerinde de durmak gereklidir. Her iki mitolojide, İran ve Hint mitolojilerinde, benzer şekilde tanrılar iyi ve kötü tanrılar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İran Mitolojisinde, iyi tanrılar, *Ahuralar*, kötü tanrılar, ise *Devalar* olarak isimlendirilmişken Hint mitolojisinde tam tersi bir biçimde kötü tanrılar *asuralar*, iyi tanrılar *daevalar* olarak isimlendirilmiştir. Hint mitolojisinde iyi tanrıları anlatmak için kullanılan *daeva*’lar İran’da kötü tanrıları anlatmak için kullanılmıştır.

Her iki mitoloji karşılaştırıldığında İran mitolojisinde kavramların kullanımında tarih boyunca bir değişim gerçekleşmediği fakat Hint mitolojisinde aynı tabirlerin farklı dönemlerde zıt anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan *Deva* tabiri, Vedalarda iyi tanrılar ve ilahi varlıklar için kullanılmasına rağmen yine Veda’da birkaç kez şeytanların sıfatı olarak da kullanılmıştır. Fakat aynı tabir, Avesta’nın ilk ve sonraki tüm metinlerinde kötü ruhları ifade etmek için kullanılmıştır. Yani İran mitolojisinde bu sözcüğün kullanımında tarih boyunca bir değişim olmamıştır. Bunun nedeni Zerdüş’tün monoteizme vurgu yaparak bu inancı tersine çevirmesine dayandırılmıştır.⁸⁰ Taraporewala, İran ve Hint mitolojisinde bu ve benzeri terimlerin taban tabana zıt anlamlarda kullanılmasının nedenini, Arilerin iki kola ayrılmadan önce soyun iki bölümü arasında çıkan dini tartışmalara dayandırmaktadır.⁸¹

Benzer şekilde Hint mitolojisinde *Asura* sözcüğünün bazen zıt anlamlarda kullanıldığı fakat *Ahura* tabirinin tüm Avesta’da aynı anlamda kullanıldığı belirtilmektedir.⁸² Ahura ve Asura sözcüklerini, karşılaştıran Martin Haug da Hint mitolojisinde Asura’nın Rigveda’larda iyi anlamda kullanıldığını fakat iki yerde kötü tanrıları ifade etmek için de kullanıldığını, Ahura sözcüğünün ise tüm Avesta’da iyi anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Haug, Yasna 12/9’da Zerdüş’tün dininin, Ahura dini (the Zoroastrian Ahuryan religion) olarak tanımlandığını ifade etmiştir.⁸³

Hint mitolojisinde kötü tanrıları ifade etmek için kullanılan Asura, erken Veda metinlerinde sonsuz yaşamı ifade etmek, özellikle sonsuz gökyüzü küresinin hâkimi, Varuna’nın sıfatı olarak kullanılmıştır: “Ey günahkârların unuttuğu Varuna, senin adak ayinlerinin düzenini bozan insanları yok eden o silahları, Ey Asura, bize doğrultma.”⁸⁴ Taraporewala’ya göre Asura Varuna’nın bu şekilde tanımlanması, ilk

⁷⁹ Rawlinson, *Medya Krallığı*, s. 90. Ayrıca Ahura Mazda’nın sıfatları için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, s. 25-27.

⁸⁰ Subhash Kak, *Vedic Elements*, s. 48. Bu iddia Avesta’nın daha geç bir metin olmasına dayandırılmış olmalıdır.

⁸¹ Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 16. Mallory, bunun nedenleri arasında her iki topluluğun gittikleri yerlerdeki yerel toplumlarla karışmayı da sayıyor. Bu ve diğer nedenler için bk. Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 54-61.

⁸² Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 20; Haug, *Essays*, s. 268.

⁸³ Haug, *Essays*, s. 268-269. Yasna, 12/9 için bk. Haug, *age.*, s. 174.

⁸⁴ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> Ralph Thomas Hotchkin Griffith’e ait Rigveda’nın İngilizce çevirisi, Hymn, XXVIII; Raju, *Asya Dinleri*, s. 52.

dönem Avesta'nın Ahura Mazda'sı "Bilge Tanrı" ile örtüşmektedir.⁸⁵ Hatta Zerdüştlükteki monoteizmin Varuna'dan geliştirildiği iddia edilmektedir.⁸⁶

3.2. "Rita" ve "Aşa"

Hint-İran dinlerini inceleyen araştırmacılar bu dinlerin iki temel görüşleri olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki, doğada iyi ile kötü arasında bir mücadele- nin olması diğeri de doğada bir kanun ve düzenin olmasıdır.⁸⁷ Her iki mitolojide de görülen kanun ve düzen kavramları için Hint mitolojisinde *Rita*, İran mitolojisinde *Aşa* kavramları kullanılmaktadır. *Rita* kavramı, Hint mitolojisinde hem tabiat düzenini hem de kişinin dürüstlüğüne vurgulamak için kullanılmıştır. Yani *rita*, tabiat ve bireydeki kanunu, düzeni ifade etmektedir.

Tabiattaki düzen, kanun ve kurallarını yani *rita'yı* kuran Varuna'dır. Varuna, *rita'nın* koruyucusu, verimli ve istikrarlı bir yasa olan *rita'nın* tanrısıdır. Bu yasalar bir kaya gibi sağlam, yerinden oynamaz ve sabittir.⁸⁸ *Rita'nın* hem kurucusu hem de koruyucusu olan Varuna, aynı zamanda evrenin hâkimi, yasayı ve doğanın düzenini oluşturan varlık ve her şeyin babasıdır.⁸⁹ Varuna, günleri ve geceleri düzenler. Onun "*rita*" sının ritmi yeryüzünün düzenini oluşturur. Varuna'nın *rita'sı* her şeyi bir ahenge göre var eden ya da sürdüren yasadır. Herşey bu nizama göre işler. Yaratılıştaki da bu ritim esastır.⁹⁰

Vedalar'ın bazı yerlerinde Varuna'ya *rita'nın* sahibi olarak hitap edilmiştir. Mesela; "Ey hâkim güç, ey *rita'yı* elinde bulunduran, bana karşı lütfkâr ol."⁹¹

Rita'nın, maddi ve manevi olmak üzere iki yönü vardır. Maddi yönünün tabiatta görüldüğü gibi manevi yönü de bireyde tezahür etmelidir. Yani "*rita'yı* sadece bir fiziki prensip olarak düşünmek doğru değildir. O aynı zamanda ahlaki bir yoldur."⁹² Bu özellikleriyle Vedalar'daki *rita* Avesta'daki *Aşa* kavramı ile örtüşmektedir. Hem Vedalarda hem de Avesta'da evrenin *rita'yı/aşa'yı* izlediği belirtilmiştir. Taraporewala'ya göre her iki sözcük de aynı öneme sahiptir.⁹³ Dünya'nın en yüce kanunu *aşa'dır* ve mümin'in en yüce ideali bunu yerine getirmek, bir "*ashavan-aşvan/aşa* sahibi" olmaktır/to become an Ashavan, possessed of Asha.⁹⁴

Birbirine bu kadar yakın olan bu iki kavramı inceleyen Müller, bu iki tabirin aynı kökenden gelmiş olabileceğine işaret etmiştir. Müller'e göre Sanskritçe'deki *Rt'nin* Avesta diline *sh* olarak geçmiş olması mümkündür. *Rita* da muhtemelen *arta* olarak söylenmiştir. Bu da Arilerin diğeri bir kolu olan İran Arilerinde *asha/aşa* olarak telaffuz edilmiştir.⁹⁵

⁸⁵ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 19-20.

⁸⁶ Bausani, "İslam Öncesi İran Düşüncesi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 79. Zeus, Jüpiter, Varuna ve Ahura Mazda arasında bir karşılaştırma için bk. Darmesteter, *Selected Essays*, s. 280-291.

⁸⁷ Darmesteter, *The Sacred Books*, IV, ivii.

⁸⁸ Darmesteter, *Selected Essays*, s. 285; Ayrıca bk. Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 177-178.

⁸⁹ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 20.

⁹⁰ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 56.

⁹¹ Raju, *Asya Dinleri*, s. 52.

⁹² Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 56.

⁹³ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 40.

⁹⁴ Müller, *Lectures*, s. 251.

⁹⁵ Müller, *Lectures*, s. 249-250. Rita ve Aşa kavramlarının karşılaştırması için ayrıca bk. Bloomfield, *The Religion of The Veda*, s. 125-129.

Akademisyenlerin *Aşa* kavramını “saflık, doğruluk veya gerçek” diye çevirdiklerini, oysa *Aşa* kavramının bu sözcüklerin herhangi birinden çok daha fazla anlamı olduğunu belirten Taraporewala’ya göre *Aşa*, bütün gerçekleşme ve bütün evrimin ana kaynağı olan sonsuz gerçek, tek doğrudur. Bu kavramı yalnızca sözcüklerle ifade etmek çok zordur; o derinden düşünülmeli ve içimizden tanınmalıdır. *Aşa* Tanrı’nın tahtını tutan gerçektir. O evrenin kendisine göre yapıldığı büyük yasa; Tanrı’nın planıdır. *Aşa*, bütün görünen yaratılışı yöneten, Tanrısal plan ya da yasadır.⁹⁶

Avesta’da *Aşa*’ya işaret eden yerlerde ona uyanın sonsuz yaşamı kazanacağı, *Aşa*’nın tek gerçek yol olduğu ifade edilmiştir.

“Kim ki *Aşa*’yla tümüyle başarır

Dünya üzerindeki yaşamını yenilemeyi,-

Zerdüşt’ün görevini, iradesini Ahura’nın,-

Sonsuz yaşamı kazanır ödül olarak,

Miras alacaktır tüm dünyanın verdiği;...”⁹⁷

“Bir tek yol vardır, *Aşa’nın Yolu*, bütün öteki yollar yanlış yollardır.”⁹⁸

“O insan, gerçekten, her hareketini

Tapınma olarak yapan, *Aşa*’nın yasasına göre,

Mazda Ahura tarafından en iyi sayılır;...”⁹⁹

3.3. Mitra

Kelime olarak Sanskritçe’de arkadaş anlamına gelen “Mitra”¹⁰⁰, Hindu Mitolojisine göre Varuna’nın ikiz kardeşi ve Aditi’nin oğludur.¹⁰¹ Hint mitolojisinde tanrı Mitra ve tanrı Varuna arasındaki yakınlık dikkat çekicidir. O kadar ki ikisine ayrılmaz biçimde Varuna-Mitra veya Mitra-Varuna olarak bir arada hitap edilmiş, Varuna ile birlikte Mitra’ya da, yakarılmıştır.¹⁰² Hint inancına göre bu iki tanrı aynı arabayı süren aynı şeyleri düşünenlerdir. İkisi beraber Kozmik düzeni ve Doğruluk Hukuk’unu muhafaza etmekte, kişinin yaptıklarını ve kalbini izlemekte, aynı anda görmekte aynı anda bilmektedirler. Güneş sık sık Varuna’nın gözleri olarak anıldığı gibi Mitra-Varuna’nın da gözleri olarak kabul edilmektedir.¹⁰³ Hint panteonundaki görevi Tanrılarla insanların arasını bulmak olmuştur.¹⁰⁴

Mithra olarak anıldığı İran mitolojisinde ise Zerdüşt ve Zerdüşt sonrası dönemlerde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Zerdüşt, Ahura Mazda’nın özelliğini kesin olarak vurguladığı için, Hindistan’da Varuna ile Mitra ikiz kardeş ve eşit sayılmışken, İran’da Mithra, Ahura Mazda ile bir ve eşit sayılmamıştır. Hatta Zer-

⁹⁶ Taraporewala, *Zerdüşt’ün Gathaları*, s. 39–40.

⁹⁷ Taraporewala, *Zerdüşt’ün Gathaları*, s. 159–160.

⁹⁸ Taraporewala, *Zerdüşt’ün Gathaları*, s. 42.

⁹⁹ Taraporewala, *Zerdüşt’ün Gathaları*, s. 177.

¹⁰⁰ Raju, *Asya Dinleri*, s. 67–79; Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 41.

¹⁰¹ Raju, *Asya Dinleri*, s. 51, 75.

¹⁰² Mitra’ya, Varuna ile birlikte yakarılan yerler için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rvi01.htm> erişim 11/05/2012 ile Raju, *Asya Dinleri*, s. 51, 54, 57.

¹⁰³ Zenaidi, *Media, Babylon, Persia*, s. 41–42.

¹⁰⁴ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 62.

düş'ün Gathalar'ında bir kez bile adı geçmemiştir. Fakat Zerdüş sonrası Avesta literatüründe Mithra yine Ahura'yla ilişkilendirilmiş, ikisine birlikte sonsuz, yüce ve kutsal iki tanrı olarak yakarılmıştır. Hatta Hint panteonunda Mitra'ya Varuna ile birlikte yakarıldığı gibi Avesta'da da Ahura ve Mithra'ya birlikte yakarılmıştır.¹⁰⁵ Zerdüş sonrası dönemde Güneş, Mithra'nın en yakın arkadaşı kabul edilmiştir. Mithra'nın en önemli görevi, Sraoşa ve Raşnu ile beraber ruhlar için yargıç olarak bulunmaktır.¹⁰⁶ Mithra, ölümün öteki kıyısında ruhları beklemekte ve Sraoşa ve Raşnu'nun yanında oturarak, ruhlar hakkında hüküm vermektedir. Mithra, Hindu Mitra'nın Veda'daki konumu ile benzer olarak, bilge hükümdar, seven muhafız ve insanlığın tarafsız yargıç olan yüce varlıktır.¹⁰⁷

Mithra, Zerdüş sonrası Avesta literatüründe, "Ahura" olarak isimlendirilmiş¹⁰⁸ ve kendisine göksel ışığın tanrısı olarak yakarılmış, ışık olarak kabul edilmiştir. Mithra güneş değildir, güneş onun maddi aracıdır.¹⁰⁹ İrandaki Mithra inancı hakkında Taraporewala, şunları söylemektedir:

"Zerdüş ritüelinde Mithra'ya yapılan ayin¹¹⁰ hep Hurşid'e (maddesel olarak güneş) seslenen ayinden¹¹¹ sonra okunur. Mithra hep uyanık ve tetiktedir. Bin kulağı ve onbin gözü vardır. Bunlarla bütün yaratıkları izler, tümünü duyar, tümünü görür. Hiç kimse onu aldatamaz. Böylece o hakikat ve bağlılığın tanrısıdır. Ve ne zaman bir ant içilse ona yakarılır. O, tüm sözleşmeleri ve verilen sözleri garanti eder ve tüm sözleşmesini bozanları ve sözünü tutmayanları cezalandırır. İran'da böyle suç işleyenler, Mithro-Druj (Mithra'ya karşı günah işleyen denir ve onlar en kötü günahkârlar olarak) sayılırlardı. Işık olarak o ayrıca (dişi hayvanlarda) çiftleşme isteğini temsil eder ve böylece "geniş otlakların tanrısı" diye adlandırılır ve o "verimlilik tanrısı"dr. O bereket vermiş, bolluk vermiş, sürüler vermiş, soy ve yaşam vermiştir, sular akıtmış ve bitkilerin büyümesine yardım etmiştir. O, tapanlarına sağlık, bolluk ve yetenekli çocuklar bağışlamıştır. Ve bu maddi rahatlıkların yanında barış ve görkem de bağışlamıştır. Işığın tanrısı olarak karanlığın ve günahın ve pisliğin düşmanıdır. Gökyüzünün ordularını, Cehennemın sürülerine karşı götürür.¹¹²

3.4. İndra

M.Ö. XIV. yüzyılda yazılmış bir antlaşmada Mitra ve Varuna ile birlikte şahit tutulan bir tanrı olan İndra, Hint panteonunda hem iyi (daeva) hem de kötü

¹⁰⁵ Bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, Mithra Yeşt, 28/113, s. 148 ve Mithra Yeşt, 35/145, s. 158. Hurşid Nyayis, 7, bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 351. Mihir Nyayis, 7 ve 12, iki yer için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 354.

¹⁰⁶ Taraporewala, *Zerdüş'ün Gathaları*, s. 187. Mithra'nın Raşnu ve Sraoşa ile beraber ölümden sonra ruhları yargıladıkları, onlar hakkında hüküm veren tanrısal varlıklar olduklarına inanılmaktadır. Bk. Malandra, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/293595/ancient-Iranian-religion/68328/Origin-and-historical-development#ref559647> erişim 08/02/2012.

¹⁰⁷ Taraporewala, *Zerdüş'ün Gathaları*, s. 22. Varuna-Mitra ile Ahura-Mitra kullanımlarının karşılaştırılması için bk. Bloomfield, *The Religion of The Veda*, s. 119-125.

¹⁰⁸ Malandra, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/293595/ancient-Iranian-religion/68328/Origin-and-historical-development#ref559647> erişim 08/02/2012.

¹⁰⁹ Taraporewala, *Zerdüş'ün Gathaları*, s. 186.

¹¹⁰ Mihir Yast-Mithra Yeşt için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 119-158.

¹¹¹ Khorsed Yast-Hurşid Yeşt için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 48-52.

¹¹² Taraporewala, *Zerdüş'ün Gathaları*, s. 186-187.

(asura) özellikler taşıyan bir tanrıdır.¹¹³ Anadolu'da Boğazköy'de yapılan kazılarda ismine rastlanılan tanrılardan biri olan İndra'nın en önemli özelliklerinden biri onun bir savaşçı tanrı olmasıdır.¹¹⁴ Rigveda'da İndra'nın Arilere yardım ettiği ve Dasas (Hindistan'ın Arilerden önceki yerli halkı) kentlerini yerle bir ettiği belirtilmiştir.¹¹⁵

Yıldırımlar çaktıran, yağmur ve bulut tanrısı olarak kabul edilen, yağmur yağdırması için kendisine yakarılan İndra¹¹⁶ için yaz mevsimi kutsaldır. Küçük fırtına tanrıları olan Marutlar ve başka bir tanrı olan Rudra da, İndra'ya eşlik etmektedir.¹¹⁷

Şimşek ve yıldırımla simgelenmiş olan İndra'nın bir diğer fonksiyonu Vritra ile yaptığı savaş ve böylece insanlığın kurtuluşudur.¹¹⁸ Rigveda'da, İndra'nın suları engelleyen Vritra ile mücadele ettiği ve onu şimşegiyle öldürüp yendiği anlatılır. Bu galibiyet Vritra'nın egemenliği altındaki suların insanlara gelmesini sağlamıştır.¹¹⁹

İran mitolojisinde görülen, bir tanrının tamamen iyi veya kötü olmasındaki uyum İndra'da da görülmektedir. Hindistan'da hem *daeua* hem de *asura* olarak nitelendirilen İndra'nın özellikleri İran mitolojisinde farklı kişilerde toplanmıştır. İndra, Zerdüşt öncesi dönemde "Zafer Tanrısı" iken Zerdüşt ve Zerdüşt sonrası dönemde tüm olumlu niteliklerinden sıyrılmış ve Angra Mainyu'nun hizmetinde bir şeytan durumuna dönüşmüştür. Rigveda'lardaki Varuna'nın Ahura'ya, İndra'nın ise Angramainyu'nun en önemli vekiline dönüştüğünü belirten Taraporewala, İndra'nın Hindistan'daki şeytan katili olma özelliğinin ise İran dini tarihinde çok önemli bir yeri olan Verethraghna/Thraetaona'nın (sonra Behram) adı olmayı sürdürdüğünü kaydetmiştir. Taraporewala, Verethrangha'nın / Behram'ın başarılarından kimilerinin Veda'da anlatılan İndra'nın yaptıklarını hatırlattığını belirtmektedir.¹²⁰ Verethragha'nın başarılarını anlatan bir bölümde/Yaş'ta, Verethraghna'nın, Angra Mainyu'nun Dünya'yı yok etmek için yarattığı üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü binlerce duyusu olan Azi Dahaka'yı öldürdüğü anlatılır.¹²¹

Bu kaydedilenlere göre Hint mitolojisinde hem iyi hem kötü bir tanrı olan İndra, İran mitolojisinde iyi ve kötü yanları birbirinden ayrılmış ve farklı iki şahsa yüklenmiştir. Hint mitolojisinde görülen İndra'nın Vrihtra'yı öldürmesi, İran mitolojisinde Verethrangha'ya, kuraklığa yol açan kötü ruhlarla savaşan tanrısal varlığa, dönüştürülmüştür.¹²²

¹¹³ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 54.

¹¹⁴ Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 3-5.

¹¹⁵ Bk. Griffith'e ait Rigveda'nın İngilizce çevirisi, Hymn, CIII, 3; Raju, *Asya Dinleri*, s. 50.

¹¹⁶ Raju, *Asya Dinleri*, s. 49.

¹¹⁷ Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 5-6; Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 54. Eşlik eden diğer tanrılar için bk. *age.*, s. 54-55.

¹¹⁸ Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 6-8

¹¹⁹ Raju, *Asya Dinleri*, s. 50,75; Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 55. İndra'nın Vritra'yı öldürmesi ve suları kurtardığının anlatıldığı mitos için bk. O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 64-66

¹²⁰ Taraporewala, *Zerdüşt'ün Gathaları*, s. 20-21.

¹²¹ Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, s. 242.

¹²² Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, s. 152.

3.5. Soma

Hint ve İnan tanrı panteonundaki ortak tanrılardan biri de Rigveda'da Soma, Avesta'da Haoma olarak geçen tanrıdır. Rigveda'da, Soma'ya 120 ilahi sunulmuştur.¹²³ Hint mitolojisinde Soma bir tanrı olduğu kadar aynı zamanda tanrılara ölümsüzlük sunan önemli bir içkidir. Soma'nın tanrılara ölümsüzlük bahsettiği kadar, insanlara da uzun ömür verdiğine, düşünceyi canlandırdığına, savaşta cesareti arttırdığına, hastalıkları uzaklaştırdığına inanılır. Daha doğru bir ifade ile o ilahlaştırılmış bir içki çeşididir.¹²⁴ Tanrıların koruyucusu ve dostu pozisyonundadır. İndra'nın Soma'yı içerek güçlendiğine inanılır.¹²⁵ Hatta Agni'nin de İndra gibi Soma içtiğine inanılır.¹²⁶ Rahip ve Tanrıların onu içerek vecd ile istiğrak haline girdiklerine inanılmıştır.¹²⁷

Soma, "haoma" adı ile aynı fonksiyonları içinde Avesta'da da görülür.¹²⁸ Zerdüş'tün ayinlerinde okunan *yasna*'ya kutsal ölümsüzlük suyu olarak algılanan *haoma* sunumu eşlik ederdi.¹²⁹ Kutsal ölümsüzlük suyu olmasının ötesinde, Haoma, Zerdüş'tün ile Ahuramazda arasında, Zerdüş'ten aldığı soruları götürüp bir gün sonra yanıtlarıyla birlikte dönen bir *elçi-tanrı* idi.¹³⁰ Gathalar'ın dokuzuncu *yasnasında/Hom Yeşt*, Haoma'nın Havani¹³¹ vaktinde Zerdüş'tün yanına geldiği ve Zerdüş'tün sorularına cevap verdiği anlatılmaktadır.¹³²

Taraporewala, Haoma hakkında şunları söylemektedir: "Haoma, Veda'da Soma olarak geçen başka bir Hint-İnan tanrısıdır. O, Avesta'da, yalnızca Soma bitkisinin kişileştirmesi değil, aynı zamanda çocuk insanlığımızı ileri götürmek için ilk günlerde ortaya çıkmış büyük bir hocadır ve antik İnan'ın büyük hocaları tarafından çok sevilmiş biri olarak Avesta'da temsil edilmiştir. Hom Yeşt'te, Zerdüş'tün önüne çıkararak geçmiş çağlarda İnan'daki kutsal öğretinin tarihinin ana hatlarını ona anlatan olarak temsil edilmiştir. Kimi akademisyenler, Ariler arasında Haoma (Soma) kültürünü tanıtan ve başlıca Hint-İnan dini törenlerinde önemli bir parça olan bitkiye ve suyuna adını verenin o olduğuna inanırlar. Hint ve Zerdüş'tün dini törenleri, tümüyle bu bitkinin suyunun sunulmasına dayanır ve Zaoatar (Hint Hotar'ın karşılığı) ve Ratwi (Hint Advaryu'nun karşılığı) olarak bilinen iki rahip, törende ayini yönetir."¹³³ Ayinin uygulanma şekli ayinle ilgili terimler her iki kültürde de benzerlik göstermektedir.¹³⁴

¹²³ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1, 254. Eliade, aynı yerde Rigveda'nın dokuzuncu kitabı tamamen kendisine ithaf edildiğini belirtmiştir. Rigveda'nın kitabı için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rvi09.htm> erişim 15/05/2012.

¹²⁴ Soma'ya seslenen bir ilahi için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10025.htm> erişim 11/05/2012.

¹²⁵ Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 15.

¹²⁶ Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 23.

¹²⁷ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 59.

¹²⁸ Darmesteter, *The Sacred Books*, XXIII, 20, 141.

¹²⁹ Bk. Mithra Yeşt, 30/120; Darmesteter, II, 151.

¹³⁰ Korkmaz, *Zerdüş'tlük Terimleri Sözlüğü*, s. 75.

¹³¹ Mills, dipnotta Havani vaktinin sabah 6'dan 10'a kadar olan vakit için kullanıldığını belirtmiştir. Bk. Mills, *The Sacred Books*, XXIII, Part III, s. 231.

¹³² Mills, *The Sacred Books*, Part III, s. 230-239.

¹³³ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 22-23.

¹³⁴ Benzerlikler için bk. Malandra, William W., <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/293595/ancient-Iranian-religion/68328/Origin-and-historical-development#ref559647> erişim 08/02/2012

3.6. Agni

Ateş, çok eski dönemlerden beri Hint-Avrupa halklarınca kutsanmış, özellikle Hintliler ve İranlılar tarafından büyük bir ilgi görmüştür.¹³⁵ Ateşe tapma Hint-Avrupa dinlerinin önemli bir unsurudur; önemli bir Veda tanrısı kabul edilen ateşle ilişkilendirilen Agni'nin adı Latince *ignis*, Litvanyaca *ugnis*, eski Slavca *ogni* sözcüklerinde ayırt edilmektedir. İran'da ateş tanrısının adı Atar'dır; ama tapımın daha eski terminolojisinde ateşe *atar* değil *agni* dendiğini gösteren bilgiler bulunmaktadır.¹³⁶ Bu da bu tanrının bir zamanlar Hint-Avrupalılarca geniş olarak saygı gördüğüne delalet eder. Agni muhtemelen enerji verici ısı ya da ateşin kişileştirilmiş haliydi. Enerji üreten her şey ısı yaydığı, ısı yayan her şeyin de enerji ürettiği imajı veya bilgisi tüm eski kültürlerde mevcuttu. Ateşin veya ısının, yakıcı-koruyucu ve faydalı özelliklerinden dolayı tanrılaştırılmış olduğu tezi doğrudur. Agni daha ziyade her şeye canlılık veren ısı ve enerjinin dini sifata büründürülmüş halidir. Böylece Agni hayat prensibi olmuştur. O her şeyin arkasındaki yaratıcı prensiptir.¹³⁷

Agni, İndra'da olduğu gibi Vedalarda hem kötü (asura) hem de iyi (deva) sınıfına girer.¹³⁸ Agni, hem kendisinden korkulan hem de müşfik ve insanlara yardım eden bir tanrıdır. Bunun yanında tanrı Soma ile birlikte özellikte kurban töreninde büyük rol oynayan Agni, kurbanı yakarak kurbanın tanrılar katına ulaşmasını sağlar.¹³⁹

Hint mitolojisine göre Agni'nin üç özelliği vardır: Agni Pavamana (bizatihi temiz olan), Agni pavaka (başkalarını temizleyen), Agni suci (parlayan). Agni atmosferin sularında doğmuştur. O, Apam Napat yani "suların çocuğu"dur. Aynı zamanda kâhin olan Agni'nin yardımcılara ve kendisine eşlik eden öteki ilahlara sahip olduğu düşünülür. Vedalarda Apri ilahileri denilen ilahilerde Agni'ye eşlik eden bu tanrılar sıralanır. Bunları Agni'nin sıfatları olarak düşünmek mümkündür.¹⁴⁰ Agni'nin bulunduğu yer açısından üç özelliği vardır. Agni hem yerde hem havada ve hem de gökte olabilir. Bu nitelikler onun her yerde hazır ve nazır olma özelliğine atıf yapar.¹⁴¹

Agni'nin Hindistan'daki durumu bu iken Atar (Atur, Azer) olarak anıldığı İran'da Zerdüş'tün yaşadığı dönemde bu kült yasaklanmış fakat sonraları tekrar ortaya çıkmıştır. Hindistan'daki ateş ilahı Agni'ye benzeyen İran'ın ateş ilahı Atar, sonsuz ilahi ışığın dünyevi şekli olarak görülen ateşi temsil eder ve tanrılardan biri olarak kabul edilir.¹⁴² Avesta'da 62. Yasna ateşe sunulmuştur. 62. Yasna'nın 1, 4 ve 6. Bölümlerinde ateş Ahura Mazda'nın oğlu olarak nitelendirilmiştir.¹⁴³ İran'da ay-

¹³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi*, s. 92.

¹³⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 235.

¹³⁷ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 53-54.

¹³⁸ Asura olarak tabir edildiği bir yer için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07002.htm>, Apri, 2/3.

¹³⁹ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 51.

¹⁴⁰ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 51-52. Apri ilahisi için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01142.htm> erişim 11/05/2012.

¹⁴¹ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 53-54.

¹⁴² Yıldırım, *Fars Mitolojisi*, s. 94.

¹⁴³ Mills, *The Sacred Books*, Yasna, LXII, 1, 4, 6, 314-315.

nı işlevi üstlenmiş tanrı *atar*'ın Ahura Mazda'nın oğlu olması gibi¹⁴⁴ Hindistan'da da Agni gök tanrısı Dyaus'un oğlu olarak kabul edilir. Gök'te "doğar", oradan şimşek biçiminde aşağı iner, ama aynı zamanda suda, ağaçta, bitkilerde de bulunur. Ayrıca güneşle de özdeşleştirilmiştir.¹⁴⁵

Ateşin İran toplumlarında kutsanmasının nedenlerinden biri de su gibi, bütün canlıların varlıklarını borçlu oldukları nesne olarak bilinmesi olduğu belirtilmiştir. Avesta'da beş tür ateşten söz edilip her birine tek tek selam gönderilir: Birinci ateş, *ateş-i behrâm* olarak bilinen ve ateşkedelerde bulunan büyük ateştir. İkinci ateş canlıların bedenlerindedir. Üçüncü ateş bitkiler ve odunlarda bulunur. Dördüncü ateş bulutlardadır, yıldırım ve şimşekler veya Teşter'in güzünden sıçrayan ateştir. Beşinci ateş, sonsuz varlığı bulunan arşta ve Ahura Mazda'nın karşısındadır.¹⁴⁶

3.7. Vayu

Vayu'ya da her iki mitolojide rastlanmaktadır. Hint mitolojisinde Vayu, İndra'yı kollayan ve ona eşlik eden Tanrılar arasında yer alır.¹⁴⁷ Hint mitolojisinde hem rüzgâr tanrısını hem de rüzgârın kendisini (özellikle sabah rüzgârını) ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁴⁸ Hem Vedalar'da hem de Avesta'da geçmektedir.¹⁴⁹ Haug'a göre Vayu, Veda'da geçtiği ismiyle Avesta'da da geçen tek Vedik tanrıdır.¹⁵⁰ Avesta'nın Râm Yaşt bölümünde Vayu'ya yapılan övgüler ve yakarışlar yer almaktadır.¹⁵¹

İran mitolojisinde Vayu, hem göğü hem de aydınlığı ifade eder. Aydınlık için mücadele eden ve onu fethedendir.¹⁵² İran'da, önceleri, kışın soğuğu getiren, baharda karları eriten rüzgâr ve gök tanrısı olan Vayu, sonraları, biri iyilik diğeri kötülük olmak üzere iki özelliğiyle belirgin "kader tanrısı" durumuna dönüştü. Rüzgâr, dünyanın nefesi, nefes yaşamın simgesi olduğundan yaşamın ve ölümün tanrısı olarak algılandı. Rüzgâr aynı zamanda fırtına kaynağı kabul edildiğinden Vayu, "savaş tanrısı" olarak öne çıktı.¹⁵³

3.8. Naraşamsa/Narasamsa

Her iki coğrafyada görülmüş olan tanrılardan biri de Naraşamsa'dır. Hint mitolojisinde Agni'ye eşlik eden Tanrılar arasında yer alan Naraşamsa¹⁵⁴ İran mitolojisinde Nairyosangha adıyla anılmaktadır. Nairyosangha, Ahura Mazda'ya haber-

¹⁴⁴ Mills, *The Sacred Books*, Yasna, II, 12, "and the fire Ahura Mazda's son", s. 205–206.

¹⁴⁵ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 252–253.

¹⁴⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi*, s. 95–96.

¹⁴⁷ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s. 54.

¹⁴⁸ O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 307; Haug, *Essays*, s. 274.

¹⁴⁹ Rigveda'da hem kendisine hem de kendisiyle beraber diğer tanrılara hitap edilmiş ilahiler için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rvi01.htm> erişim 11/05/2012.

¹⁵⁰ Haug, *Essays*, s. 275.

¹⁵¹ Darmesteter, *The Sacred Books*, Part II, s. 249–263.

¹⁵² Darmesteter, *The Sacred Books*, Part I, s. ixiv.

¹⁵³ Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, s. 151.

¹⁵⁴ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri*, s. 52. Ayrıca bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01013.htm> erişim 11/05/2012.

cilik görevi yapan bir melektir.¹⁵⁵ Bu melek, Dünya’da büyük kurtarıcıların tecelli zamanı belirlediğinde onların önünde belirir. Özel görevlerinden biri de gelecekte doğacak olan ve günah başılayıcılarından olan “Zerdüş’tün tohumunu korumaktır.” Ayrıca, ilk insan çiftinin, Maşye-Maşyane’nin yaratılışına yardım ettiği söylenir. Bu son iki görevi, sonraları önem kazanmıştır, ama Avesta’da bir çeşit tanrısal ateşi temsil eder.¹⁵⁶

3.9. Bhaga

Bhaga da Hint ve İran mitolojilerinde görülen tanrılardan biridir. Bu tanrı Hint mitolojisinde Mitra ile benzer özelliklere sahiptir. Rigveda’da, Bhaga’ya bir ilahi sunulmuştur.¹⁵⁷ O da Mitra gibi Aditi’nin oğlu olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁸ Bhaga’nın zenginlik, refah, kısmet dağıttığına inanılır. Kaderle ilgilidir. Rigveda’da fakir, hasta hatta kralların da Bhaga’ya kendi payları/kaderleri için dua etmesi gerektiği bildirilmiştir. Veda ve Avesta’da benzer özelliklere sahip olduğu görülür.¹⁵⁹ Veda’da, sonradan güneşle temsil edilen Bhaga, Persepolis ve diğer yerlerdeki Eski Ahameniş yazıtlarında üstün varlık Ahuramazda’nın sıfatıdır.¹⁶⁰ Buna göre Bhaga, Avesta’da geçtiği şekli ile Baga, Ahura Mazda’nın kendisidir. Ahura Mazda en büyük Baga’dır. Ahura Mazda’nın yanında Mithra da Baga olarak geçmiştir.¹⁶¹

3.10. Aryaman

Genelde Varuna ve Mitra ile ilintili olan bir Veda tanrısıdır. Rigveda’larda Varuna, Mitra ve Aryaman’a birlikte sunulmuş bir ilahi mevcuttur.¹⁶² Rigveda’daki kullanımlarından birinde Avesta’daki Airyaman meleşini çağrıştırmaktadır.¹⁶³

Aryaman her iki kutsal kitapta da “dost” ya da “yoldaş” ı çağrıştırır ve evliliğe başkanlık eden özel bir tanrıdır. Benzer bir konum, evlilik töreni sırasında dua edilmesi gibi, Veda’da da vardır ve bugün Parsilerin arasında kısa bir ilahi ona adanmıştır. Airyema-işyo diye çağrılır ve evlilik seromonisinin önemli bir kısmı olarak halen kullanılır.¹⁶⁴

Aslında Aryaman ve Bhaga, Hint mitolojisinde Mitra ile birleştirilmiştir. Birincisi Ariler toplumunu korur, özellikle konukseverliği oluşturan vasıfları yönetir ve evliliklerle ilgilenir. Adı “pay” anlamına gelen Bhaga, zenginliklerin dağıtımını sağlar. Aryaman ve Bhaga, Mitra ve Varuna’yla (ve kimi zaman da başka tanrılarla) birlikte, Adityalar grubunu ya da tanrıça Aditi’nin, “Bağlanmamış”ın, yani Özgür Tanrıça’nın oğullarını oluşturur.¹⁶⁵

¹⁵⁵ Haug, *Essays*, s. 274.

¹⁵⁶ Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 21.

¹⁵⁷ Bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07041.htm>, erişim 11/05/2012.

¹⁵⁸ Bhaga, Rigveda’da Aditi’nin oğlu *Bhaga, the Son of Aditi* olarak geçmektedir. Bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07041.htm> Bhaga, 41/2 erişim 11/05/2012.

¹⁵⁹ Haug, *Essays*, s. 274.

¹⁶⁰ Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 21.

¹⁶¹ Dhalla, *Zoroastrian Theology*, s. 153.

¹⁶² Bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01041.htm> erişim, 11/05/2012.

¹⁶³ Haug, *Essays*, s. 273.

¹⁶⁴ Taraporewala, *Zerdüş’tün Gathaları*, s. 21-22; Haug, *Essays*, s. 273.

¹⁶⁵ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 249.

Hint ve İnan mitolojisinin tanrı panteonlarında bunların dışında tapınılan başka ortak Tanrılar da vardır. Benzer olanlara, Vedalar'da "Suların çocukları "Son of the Waters", olarak ifade edilen Apam Napāt¹⁶⁶ ile Avesta'daki Apam Napāt'¹⁶⁷, Hint Saraşvati ile İrani Arṇdvī Sūrā Anāhitā'yı vb örnek gösterebiliriz.¹⁶⁸

4. Toplumsal Benzerlikler

Tanrı panteonundaki benzerlikler yanında, Hint ve İnan Arileri arasında mitolojik kahramanlar ve toplum yapısının da benzer olduğu, Vedalar'da anlatılmış olan bazı kahramanların İnan mitolojisinde de, olduğu görülmektedir.

Veda'da mitolojik bir kahraman olarak geçen Yama¹⁶⁹, Avesta'da Yima¹⁷⁰ olarak geçmektedir.¹⁷¹ Yima, büyük hükümdar ve Altın Çağ'ın hocası olarak kabul edilmektedir. Kral Cemşid ile benzer özellikleri mevcuttur.¹⁷² Yine Vedalarda çoğunlukla Kavya olarak geçen bir kahraman, Avesta'da Kava-Usa¹⁷³ olarak geçmektedir. Kavya, Vedalarda genellikle İndra'yla ilintilidir ve bir yerde kutsal ateşi oluşturduğu söylenen kahramandır. Asura'ların hocasıdır ve aylasından ötürü *Šukracharya* (ışıklı öğretmen) olarak da bilinir. Avesta'da da aylasından ötürü ün salmıştır. Bunun dışında dualarıyla kötülüğü yenen kutsal bir kral olduğu kabul edilmiştir. Cennete ait bir kuşun yardımıyla havada uçmak gibi mucizevi özellikleri olduğuna inanılmıştır.¹⁷⁴

Üçüncü benzer kişi ise hastalıkları, büyülerin yardımıyla tedavi eden büyük bir hekim olan ve Trita olarak Vedalarda geçen bir kahramandır. Avesta'da Thraetona olarak geçmektedir. Bu kişi İnan mitolojisinde Feridun olarak da bilinmektedir. İki gelenekte de Athwya (Aptya) lakabını taşır ve Soma/Haoma ve ölümsüzlük içkisinin hazırlanmasıyla ilgilidir. Ayur-Veda'da ölümsüzlük bağışladığı belirtilmiştir. Hint mitolojisinde, yüzyıllarca dünyaya baskı kuran üç başlı canavarı öldüren Traitana olarak da bilinmektedir. Aynı gelenek, Thraetaona adıyla nerdeyse aynı sözcüklerle Avesta'da da bulunur.¹⁷⁵

Mitolojik kahramanlar dışında geleneklerde de benzerlikler görülmektedir. Hinduların Upanayana kutlaması, Zerdüştilikteki Navjote (harfi harfine "yeni doğum") uygulamasına benzemektedir. Hindular gibi, Zerdüştiler arasında da bütün çocuklar, erkekler ve kızlar için, bu uygulama yapılmaktadır. Zerdüştlükte Navjote töreninden sonra kendisi için tören yapılan kişi Zerdüştlüğün sorumlu bir üyesi olarak kabul edilir. Bunun ifadesi olarak da kutsal gömlek (Sudreh) giyer, kutsal kuşak (Kuşti) takar ve dualar sırasında başını küçük bir takke ile örter. Bu üç dış

¹⁶⁶ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02035.htm> erişim 14/05/2012.

¹⁶⁷ Avesta'daki Apam Napāt için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, Part II, s. 6.

¹⁶⁸ Diğer benzerlikler için bk. <http://www.iranicaonline.org/articles/indo-iranian-religion> erişim 08/02/2012.

¹⁶⁹ Yama için bk. <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01035.htm> erişim 15/05/2012. Başka yerlerde de geçmektedir. Ayrıca Yama için bk. Mackenzie, *Indian Myth And Legend*, s. 38-60.

¹⁷⁰ Yima için bk. Darmesteter, *The Sacred Books*, Part II, Aban Yast, 7/25, s. 59.

¹⁷¹ Darmesteter, *The Sacred Books*, Part I, s. 10-21.

¹⁷² Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 17-18. Ayrıca bk. Zenaide, *Media, Babylon, Persia*, s. 52-53 ve 89; Haug, *Essays*, s. 277; <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans> erişim 08/02/2012.

¹⁷³ Darmesteter, *The Sacred Books*, Part II, Aban Yast, 12/45, s. 65.

¹⁷⁴ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 18; Haug, *Essays*, s. 278-279.

¹⁷⁵ Darmesteter, *The Sacred Books*, Part I, s. 219-223; Taraporewala, s.18-19; Haug, *Essays*, s. 277-278.

sembol, sırasıyla Hindu Yajnopavita'sına (kutsal iplik), Mekhala'ya (kuşak) ve Shikha'ya (başın tepesindeki saç perçemi) çok yakından uymaktadır.¹⁷⁶

Hint ve İran Arilerinde ilk yurt ile ilgili inançlar arasında da benzerlikler mevcuttur. Avesta'da Arilerin ilk yurdu yukarıda geçtiği gibi Ahura Mazda'nın yarattığı ilk ülke, *Airyānem Vaejah*, olarak belirtilmiştir. Dünya'nın merkezi olarak ifade edilen bu yer Harabeza (Elbruz Dağı) dağının da merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu yer Hinduların Meru Dağının merkezinde olduğu söylenen "Tanrıların ülkesi" betimlemesine benzemektedir. Bu yurt hakkındaki en dikkat çekici nokta "bir yılın bir gün gibi" görünmesiydi. Hindular, Tanrıların bir gününün biz ölüm-lülerin bir yılına eşit olduğunu söylerler.¹⁷⁷

Son olarak her iki topluluktaki toplumsal tabakalaşma üzerinde durmak gerekir. Hint ve İran Arileri toplumu üç sınıfa ayırmıştır. Tek fark toplumsal bölünmenin İran'da bir kast sistemi haline dönüşmemiş olmasıdır.¹⁷⁸ Bu üç sınıflı tabakalaşma, Hint¹⁷⁹ ve İran'la sınırlı kalmamış, Avrupa'ya göç eden Ariler arasında da devam etmiştir.¹⁸⁰ Dumezil, Arilerin bu üçe bölünmüş yapısını gösteren kanıtın, en eski Hint-Avrupa dini kaynaklarından biri olan Mittaniler ile Hititler arasındaki anlaşmada görülebileceğini belirtmiştir. Bu anlaşmada dört büyük Ari tanrısı Mitra, Varuna, İndra ve Nasatya'ya yemin edilmiştir. Bunlardan Mitra ve Varuna, Vedalarda belirgin bir biçimde bir arada kullanılmaktadır. Dumezil'e göre bu iki Tanrı, Hint egemenliğinin iki ana özelliği olan yasama ve din erkini temsil etmektedir. Bunlardan Nasatya, halkın ve çiftlik hayvanlarının sağlığıyla ilgiliyken, Tanrı İndra tam anlamıyla bir savaş tanrısıdır. Yani, Hint Avrupa toplumunun üç temel sınıfı, Mitannilerin yaptığı anlaşmada dini esaslara göre sunulmuştur.¹⁸¹

Dumezil, desteğini dini inançlardan alan bu üç parçalı toplum yapısının tüm Avrupa halklarının mitolojilerinde görülmesine rağmen en güzel örneğinin Hint-İranlılarda görüldüğünü belirtmiştir. Tarım ve hayvancılık döneminde ortaya çıkmış olan bu toplumsal tabakalaşma şu şekilde idi.¹⁸²

	Hindistan	İran	Yunanistan (İon bioi)	Roma	Galya
1. Rahipler	Brahmanlar	Athravan	Rahipler ve yetkililer	Flamines	Druides
2. Savaşçılar	Kşatriyalar	Ratheastlar	Savaşçılar	Milites	Equites
3. Çobanlar ve Çiftçiler	Vaisyalar	Vastriya fsuyant	İşçi ve zanaatkarlar	Quirites	Plebes

Hint ve İranlılarda toplum tamamen bu üç sınıftan oluşmamıştı. Bunların dışında demircilik zanaatı, zarif eşya yapımının yanında Hint-İranlıların gezginci millî şarkıcı ve hikâyecileri de mevcuttu. Son ikisi Ari edebiyatının günümüze taşıyıcı-

¹⁷⁶ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 24.

¹⁷⁷ Taraporewala, *Zerdüş'tün Gathaları*, s. 17.

¹⁷⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 238.

¹⁷⁹ Hint toplumundaki üç sınıfın dini temeli için bk. Raju, *Asya Dinleri*, s. 65.

¹⁸⁰ Bu topluluklar için bk. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I, 238-239.

¹⁸¹ Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 154.

¹⁸² Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde*, s. 153.

ları olarak kabul edilmektedir. Bunların dışındaki Ruhaneler ise dini ve nasihat verici şiirlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁸³

Sonuç

Ariler, M.Ö. 2000'lerde İran ve Hindistan'a dağılmış ve gittikleri yerlerde medeniyetler kurmuş bir ırkın adıdır. Uzun süre bir arada yaşamış, aynı dili konuşmuş ve aynı inancı benimsemiş bu toplumlar arasındaki benzerlik birbirlerinden uzaklaşmalarından sonra da devam etmiştir. Bu benzerlik William Jones'un, Sanskrit dili ile Hint-Ari, Yunan, Latin, Germen ve Kelt dilleri arasındaki yakın ilişkiyi ortaya çıkardığı ilk günden beri ilgi konusu olmuştur.

Hint ve İran inançlarındaki en önemli benzerlikler tanrı panteonunda görülmektedir. Her iki inanç sisteminde tanrılar iyi ve kötü tanrılar olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Fakat bu tanrılar için kullanılan Ahura-Asura ve Deva-Daeva gibi terimlerin kullanımında tam bir zıtlık görülmektedir. Vedalarda bu tabirler eski metinler ile yeni metinlerde farklı anlamlarda kullanılmış olmasına rağmen Avesta'da hep aynı anlamda kullanılmıştır. Bu durum Rigveda'ların, Avesta'dan daha eski bir metin olduğu dikkate alındığında şu iki ihtimali ortaya çıkarmaktadır: Bu tabirlerin zıt anlamlarda kullanılması ya ilk dönemlerde ortaya çıkan dini tartışmalardan ya da Vedalar'dan yeni bir metin olan Avesta'da özellikle Gathalarda, monoteizmin etkili bir şekilde vurgulanması neticesinde diğer tanrıların tamamen reddedilmesinden kaynaklanmıştır.

Her iki mitolojide de Arilerin göç ettikleri yerlerde farklı dönemlerde değişiklikler yaşadıkları görülmüştür. Hindistan'da Varuna ve Mitra gibi tanrılar ilk dönemlerde önemli olarak kabul edilmişken sonraki dönemlerde etkileri azalmıştır. Aynı şekilde Rigvedalarda çok popüler olan İndra'nın da etkisinin azaldığı görülmektedir. İran'da ise Mithra örneğinde görüldüğü gibi kimi tanrıların Zerdüşt öncesi dönemde önemli bir konumda oldukları, Zerdüşt döneminde önemlerini kaybettikleri fakat Zerdüşt sonrası dönemde tekrar önem kazandıkları görülmüştür. Her iki inanç sistemindeki tanrılar karşılaştırıldığında ise bazılarının hiç değişmeden her iki mitolojide aynı özellikleri taşıdıkları (Mitra, Soma, Baga, Aryaman, Vayu gibi) bazılarının ise değişmekle beraber benzer özelliklerini korudukları tespit edilmiştir.

İran ve Hint Arilerinin, tanrı panteonunun yanında mitolojik kahramanlar ile toplumsal tabakalaşma bakımından da benzerlik gösterdikleri tespit edilmiştir. Fakat mitolojik kahramanların, tanrı panteonunda olduğu gibi isim olarak tam benzemedikleri görülmüştür. Toplumsal sınıflar karşılaştırıldığında ise ismen benzememelerine rağmen tabakalaşma yönüyle her iki toplumun benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Azizi, Najiba Ziyayi, *Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı Avesta Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.
- Baussani, Alessandro, "İslam Öncesi İran Düşüncesi", çev. Kürşat Demirci, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.

¹⁸³ Tıgılı, *Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi*, s. 49-50.

- Bloomfield, Maurice, *The Religion of The Veda The Ancient Religion of India (From Rig-Veda to Upanishads)*, New York 1908.
- Campbell, Joseph, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara 2003.
- , *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Challaye, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 2002.
- Darmesteter, James *The Sacred Books of The East*, Volume IV, The Zend Avesta Part I, Oxford 1880.
- , *The Sacred Books of The East*, Volume XXIII, The Zend Avesta Part II, Oxford 1883.
- , *Selected Essays of James Darmesteter*, Trans. From The French: Helen B. Jastrow, Cambridge 1895.
- Demirci, Kürşat, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991
- Dhalla, Maneckji N., *Zoroastrian Theology From The Earliest Times To The Present Day*, New York 1914.
- , *History of Zoroastrianism*, New York 1938.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2007.
- O'Flaherty, Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- Haug, Martin, *Essays On The Sacred Language, Writings, and Religion of The Parsis*, London 1907.
- Kadir, C. A., "İslam Öncesi Hint Düşüncesi", çev. Kürşat Demirci, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.
- Kak, Subhash, *Vedic Elements in The Ancient Iranian Religion of Zarathushtra*, Adyar Library Bulletin, vol. 67, pp. 47-63, 2003.
- Korkmaz, Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.
- Kramers, J.H., *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.
- Kulke, Herman, Rothermund, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Gürsoy, İmge Yay., Ankara 2001.
- Mackenzie, Donald A. *Indian Myth And Legend*, The Gresham Publishing Company, London.
- Mallory, J.P., *Hint Avrupalıların İzinde Dil, Arkeoloji ve Mit*, çev. Müfit Günay, Ankara 2002.
- Masani, Sir Rustom, *The Religion of The Good Life, Zoroastrianism*, London 1954.
- Moulton, James Hope, *Early Zoroastrianism*, London 1926.
- Mills, Lawrence, *Our Own Religion in Ancient Persia*, Open Court Publishing Company, 1913.
- Mills, L. H., *The Sacred Books of The East Volume XXIII*, The Zend Avesta Part III, Oxford 1887.
- Müller, F. Max, *Lectures on The Origin and Growth of Religion as Illustrated By The Religions of India*, London 1878.
- , *Contributions To the Science of Mythology*, London 1897.
- Olender, Maurice, *Cennetin Dilleri Tanrısal Bir Çift: Ariler ve Samiler*, çev. Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- Raju, P. T.-Chan, Ningtsit-Kitagawa, Joseph M. ve Faruki, İsmail Raci, *Asya Dinleri*, çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, İstanbul 2002.
- Rawlinson, George, *Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından Medya Krallığı*, çev. Nadire Işık, İstanbul 2006.
- Stausberg, Michael, "On the State and Prospects of the Study of Zoroastrianism" *Numen* 55 (2008), s. 563.
- Şeriati, Ali, *Dinler Tarihi*, çev. Erdoğan Vatanserver, İstanbul 2001.
- P. T. Raju, Ningtsit Chan, Joseph M. Kitagawa ve İsmail Raci Faruki, *Asya Dinleri*, çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, İstanbul 2002.
- Taraporewala, Irach J.I., *Zerdüş'tün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.
- Tıgılı, Asiye, *Zerdüş't Hayatı ve Öğretisi*, İstanbul 2004.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008.
- , *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Yitik, Ali İhsan ve Arslan Hammet, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine", *Milel ve Nihal Dergisi*, yıl. 2011, S. 8/1.
- Zenaidi, A. Ragozin, Media, Babylon, *Persia From the Fall of Nineveh To The Persian War*, London, 1889.

<http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm>, sitesinde yayınlanmakta olan "The Hymns of The Rigveda", Translated by Ralph Thomas Griffith erişim 16/11/2012.
<http://www.iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet>, Bailey, H. W. erişim, 08/02/2012.
<http://www.iranicaonline.org/articles/indo-iranian-religion> Gnoli, Gherardo, erişim 08/02/2012.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/293595/ancient-Iranian-religion/68328/Origin-and-historical-development#ref559647> Malandra, William W., erişim 08/02/2012.
<http://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, Schmitt, R. erişim, 08/02/2012.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1242/14168.pdf> sitesinde yayınlanmakta olan "Vedaların Bilinmeyen Tanrısı Ka", Korhan Kaya, erişim 14/11/2012.